

SÜTŐ Zoltán

Gép és ember viszonyának szemléleti kérdései

Absztrakt

A személy fogalma, mint az ember absztrakt önreflexiója, a mesterséges intelligencia korában a jelenlegi értelmezéséhez képest bizonyosan változni fog. Ennek a változásnak az eredményére vonatkozóan csak korlátozott, de irányára vonatkozóan megbízható megállapításokat tehetünk, amennyiben figyelembe vesszük a különböző kultúrák világképében adekvátan megfogalmazható és megfogalmazott személyfogalmat. Az európai kultúrát tekintve a személyfogalom a szakrális értelmezésből indulva, a posztmodernben a személyfogalom dekonstrukciójáig jut el, aminek oka, hogy a posztmodern világképben a személy nem egyéb, mint narratívák konstrukciója. A folyamat az ember személytelenedéseként értelmezhető, s mint ilyen, ez az irány gondolható továbbra is következetesnek. Erre különösen a megalapozott transzhumanista elképzelések engednek következtetni.

1. Bevezetés

Egy kultúra fogalomkészlete az ember társadalmi szinten értelmezhető létezési problematikájára¹ irányul. A létezés feltételrendszere azonban éppen a létezési problematika által kiváltott megoldási aktivitások miatt folyamatosan változik, s ez maga után vonja a fogalomkészlet, illetve a fogalmak értelmezésének változását, jöllehet az ilyen változás határozott detektálása csak nagyobb történelmi léptékben lehetséges. Ebben a vonatkozásban az Egyiptomból fennmaradt és megfejtettnek tekintett írások értelmezése a mai fogalomkészlettel csak rendkívül hézagosan lehetséges, míg a keresztény középkor szellemi alkotásait a megfelelő műveltségi alapok birtokában viszonylag jó hatásfokkal értelmezhetőnek tekinthetjük. Azonban már ebben az időtávlatban is korlátozó feltételként megjelenik a megfelelő műveltségi alap birtoklása, ami felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy ha nem is határozott cezúrával, de a középkor létezési problematikájához képest a jelenkor létezési problematikája jelentős változáson ment át, s ennek megfelelően a két kor fogalomkészletében a morfológiai egyezések esetenként lényegi tartalmi, értelmezési eltéréseket takarhatnak. Ráadásul ezek az értelmezési eltérések a kultúra jelen állapotában nem feltétlen tudatosan detektáltak, különösképpen az eltérések okai nem feltártak, ami

¹ Létezési problematika alatt adott kultúrában árnyalt és összetett motívumrendszert értünk, amelynek nem feltétlen minden eleme tudatos akár az egyénben, akár a kultúrában. Meghatározó összetevői lehetnek egzisztenciális problémák, mint a természeti erőknél való kiszolgáltatottság, illetve a részben ezekre reflektáló identifikációs motívumok, melyek akár kiindulópontjaikat, akár végpontjaikat tekintve is ágyazódhatnak metafizikai bázisba. Az egzisztenciális meghatározottság inspirációi elsődlegesen az egzisztenciális veszélyeztetettségéből következhetnek, és kevésbé hangsúlyosak a meleg éghajlati öveken. Mindazonáltal, pl. a közép-amerikai prekolumbiánus kultúrák vonatkozásában sokkal inkább tűnik indokoltnak transzcendens identifikációs okokban gondolkodni, mint közvetlen egzisztenciális fenyegetettségben, ami jól mutatja azt a tág értelmezési tartományt, amelyet ilyenformán a legegyszerűbb praktikumtól az absztrakt metafizikáig terjedve az ember létezési gyökérmotívuma magába foglalhat.

szisztematikus kifejtések esetében értelemzavarhoz vezethet. Fokozottan indokolt ilyen zavar lehetőségének feltételezése olyan elvont fogalom esetében, mint a „személy”, mely adott létproblematika által motivált bonyolult fogalomrendszeren belül az ember absztrakt önképét jelöli, vagyis esszenciálisan azt, amivel az ember megkülönbözteti magát a személytelentől, azaz a tárgyítól és a nem személyes biológiától (növény, állat), illetve mélyebb differenciáltsági szinten a másik személytől. Európában az ember önképének szemléleti keretét a középkorban a vallások – meghatározóan a kereszténység – jelentették, az újkortól viszont fokozatosan teret nyerve a tudomány. Amennyiben célunk a mesterséges intelligenciához képest koordinálni a „személy” fogalmat, nem kihagyható lépés az értelmezési zavarok elkerülése végett olyan szélesebb tudati perspektívát megnyitni, amelyik képes magába foglalni úgy a középkor, mint az újkor ütemesen átalakuló szemléleti rendjét. Ehhez annál a durva felosztásnál, mint a szokásos vallás-idealizmus kontra tudomány-materializmus párosítások, mindenképpen absztraktabb kategóriákat kell választani. Ugyanakkor a kötet tartalmi egyensúlyi feltételeit figyelembe véve nincs mód ennek a kérdéskörnek a maradéktalan elemzésére, s meg kell elégednünk néhány peremfeltétel levezetés nélküli közlésével, azzal, hogy az így adódó logikai hiányok más alkalommal kielégítően pótolhatók.

2. A megfelelően tágra nyitott értelmezési keret gondolati peremfeltételei

- Az emberi elme számára a szemléletnek nincs egyéb tárgya, mint az önmaga által konstruált modell.
- Az elme az ingerületek alapján konstruál modellt, melyben értelmezi az ingerületeket, döntéseket hoz, aktivitásokat fejt ki, a hatásokban mint visszacsatolásokban ellenőrzi, illetve szükség esetén korrigálja, esetleg elveti a maga konstruálta modellt.
- A modell komplexitása megfelel az ismeret komplexitásának. A „fogalom” elemi modell. A fogalomrendszer világmodell. A fogalomrendszer a kultúra világmodellje, mely leképezi az adott kultúra tudati és cselekvésterét.
- Az a világmodell magasabb rendű, amelyik a benne önmagát értelmező ember számára komplexebb cselekvéstér megnyitásának potenciálját hordozza.

3. Az értelmezési kereten belüli világmodellek² különböző logikája

- Az Egészből származtatott Rész (földről lefelé épített világmodell: Isten teremti a világot).

² Amennyiben a gondolkodás érvényességével kapcsolatban szeretnénk érvényes következtetésekre jutni, úgy megkerülhetetlen gondolkodásunknak a gondolkodásra irányítása. Elsődleges fontosságú felmérni a gondolkodás működési törvényszerűségeit és azok következményeit. A gondolkodás működésének megértése egyszerű tapasztalati úton történik, és meghatározó peremfeltételét jelenti a lehetségesen érvényes gondolatoknak. Az itt leírt peremfeltételek kizárják mindazon gondolati pályák érvényességét, melyek abból az általában öntudatlan előfeltételezésből indulnak ki, mintha az emberi elme számára a valóság közvetlen megtapasztalása lehetséges lenne. Mivel ez a lehetőség a gondolkodás működésének törvényszerűségei miatt eleve kizárt, marad az a következtetés,

- A Részből származtatott Egész (alulról felépített világmodell: materializmus/tudományos világmodell).
- Az Egészben adott a Rész, és a Részben is adott az Egész (a legősbibbi, metafizikai világmodell).³

A fentiek a Rész és az Egész viszonyának logikai szerkezetét határozzák meg, és még nem következik belőlük az, amit általában működésnek nevezünk. Ahhoz, hogy az adott szerkezet működésbe lendüljön, valaminek meg kell hajtania. Ezt a hajtást (üzést) önálló belső lényegénél fogva önálló fogalomként kell kezelni, s a továbbiakban a *készítés* szóval jelöljük.⁴ A *készítés* a működő egységben az a belső hajtóerő, amelyik az egység önazonosságának megtartására és fenntartására rendszerezi és folyamatos spontaneitásban mozgósítja a működést.

Az Egészen belüli Rész a *készítést* az Egésztől örökli vagy kapja, vagy általa teremődik meg benne. A Részben belül feltételezett Egész esetében szintén nem áll elő logikai probléma, amennyiben az Egészben feltételezett a *készítés*, hiszen az ugyanúgy benne van minden Részben. Ehhez képest egészen eltérő a *készítés* fogalmának értelmezési lehetősége a Részből felépülő Egész esetében, amely a tudományos világkép jellemzője. A gyakorlatban a tudomány ragaszkodik az anyagnak mint absztrakt elemi alkotónak a személytelenségéhez. Olyannyira, hogy kifejezetten bizonyítandó tézisei közé sorolja a szervetlen anyag szervessé válhatóságának hipotézisét csupán strukturális összetettség elérésének következményeként. Tehát a szervetlen és személytelen anyag emergens tulajdonságaként tételezi a szervességet, majd az abból felépülő életjelenséget, majd az abból felépülő tudatot, majd az abból felépülő személyt. Ebben a szemléleti rendben kezdetben lőn a *készítés* nélküli anyag, majd az anyag egy szerveződési fokán, csupán a szerveződés következményeként, mintegy evolúciós termékként jelenik meg a *készítés*. Fontos látni, hogy ez esetben a *készítés* nem érték,⁵

hogy egyetlen gondolatrendszer sem tekinthető abszolútnak. Ebből a peremfeltételből kiindulva határozzuk itt meg a Rész és az Egész viszonyára alapított három absztrakt elvet, melyek mindegyike a maga komplexitásában továbbgondolva három eltérő világmodellt képez le. Éppen ezért indokolt ezt a három absztrakt elvet három, lényegüket tekintve különböző világmodell elemi artikulációjának tekinteni. Jóllehet, az itt bemutatott három absztrakt világmodell egymással zárt logikai rendszert alkot, elképzelhető a lehetséges világmodellek más rendszerezése, akár olyan módon, amely a jelen modellezési módszer lehetőségein túlmutat.

³ A „végesre” korlátozott meg tapasztalásban kétségtelenül paradox feladvány a Részben elgondolni az Egészt. Ugyanakkor nem példa nélkül való (lásd rekurzió, fraktál, genetika, hologram), s tág tere nyílik az „információ” és a „potencialitás” fogalom nagyobb általánosság irányába mutató újraértelmezéseivel. Az őshagyományban a „magszimbolika” jeleníti meg ezt a világmodellt. A *Csándógjaupanisad* hatodik fejezetében – mely az egyetemes Lélek mibenlétéről tanít – a következő olvasható a füge magjáról (itt a finomság nem ízre, hanem látványra vonatkozik): „Ebből, amit nem látsz, ebből a finomságból nőtt ki ez a fügefafa! Ez a finomság, hidd el, kedvesem, a világ lényege.” Másik példa, Biblia (Lukács 17:20–21): „Megkérdezte pedig a farizeusoktól, mikor jő el az Isten országa, felele nekik és monda: Az Isten országa nem szemmel láthatólag jő el. / Sem azt nem mondják: Ímé itt, vagy: Ímé amott van; mert ímé az Isten országa ti bennetek van.”

⁴ A *készítés* fogalom nagymértékben fedi egyes kultúrákban a „hit” fogalmát, amennyiben az alatt absztrakt, létezésbe vetett hitet értünk, amely a tudattalant uralja és mozgatja. Ennek elvesztése ismert a pszichiátriában, és a szervi funkciók fokozatos leállását követően halállal végződik. (Tehát semmiképpen sem vallásos hitről/hiedelemről van szó.) A jelen szóhasználatához közel áll az angol nyelvben a *drive* szó összetett jelentése.

A továbbiakban éppen a *készítés* fogalomnak a három világmodellen belüli eltérő tartalma világítja meg e fogalom pontos jelentését.

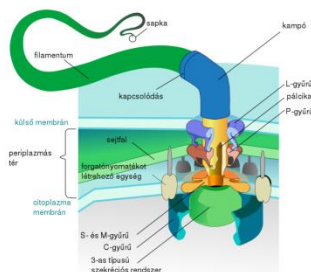
⁵ A Rész(ek)ből felépülő Egész mint világmodell esetében a létező bármely saját funkciójához fűzhet érték kategóriát, de az ilyen aktus jelentés nélküli, lévén semmi egyéb, mint önigazolás. (A rendszer helyesli, hogy van.) A másik

hanem tulajdonság, amely a *készítés* nélküli anyag egy szerveződési szintjén mintegy automatikusan megjelenik. Ahhoz sem fűződik érték kategória, ha és amennyiben az anyag valamilyen oknál fogva nem éri el a *készítés* megjelenéséhez szükséges szerveződési szintet, mint ahogyan ahhoz sem, ha eléri, mivel, ha úgy adódik, akkor is csak automatizmus lép működésbe. Továbbá ahhoz sem fűzhető semmilyen következetes végiggondolással érték kategória, ha a személytelen, tudattalan, élettelen, szervetlen anyagból összeszerveződik a *készítés*, az élet, a tudat, a személy, majd ugyanezek kipusztulnak, lebomlanak, megsemmisülnek, hiszen csak a személytelen, tudattalan, *készítés* nélküli anyag emergens automatizmusai épülnek fel, vagy szűnnek meg. Ezzel szemben az Egészen belüli Rész esetén a Rész a szervességet, az életet, a tudatot, a személyességet az Egészről örökli, s ilyen módon ezek elvesztése az „Egészség” lehetséges eléréséből való végletes kiszorulást jelenti.⁶

Az a világmodell, amelyik nemcsak az Egészben feltételezi a Részt, hanem a Részben is az Egészt, a Rész elméleti elemi szintjéből kiindulva elvben ugyanúgy tartalmazza a felfelé építhetőséget (realizálhatóságot), mint a csak Részből építkező világmodell, azzal a különbséggel, hogy utóbbi nem alkot fogalmat az Egészről, hanem csak végtelen strukturálódási folyamatot feltételez, előbbiben pedig a Részek szerveződésében a káosz lehetőségét is tartalmazó szabadság mellett sem történik más, mint az egyre magasabb szintű szerveződések által az Egész önkifejtése, realizálása. Ebből következően ebben a világmodellben bármely szerveződési szint elvesztése egyben értékvesztés. Sőt, mivel bármely szerveződési szint az Egész, azaz a teljesség „gazdagságának” reprezentációja, elvesztése akkor is értékvesztés, ha ezzel párhuzamosan létezik magasabb szerveződési szint.

4. A biológiai gép

Amennyiben figyelmesen tanulmányozzuk a mellékelt ostoros egysejtű mozgásszervének vázlatát, érdekes módon tárul a szemünk elé egy olyan lény, amelyik bizonyos „alkatrészei” megdöbbentően jó egyezéssel azonosíthatók egy ember által tervezett és kivitelezett gépezet megfelelő alkatrészeivel:

Az ostor, amely az egysejtű mozgását hivatott biztosítani, szabályos csapágyazással rendelkezik, a meghajtást valóságos kis motor szolgáltatja.

Az ábra forrása: Wikipédia

két világmodellben hierarchikus érték kategóriák léteznek. Az tekinthető a rendszer hierarchikus alrendszerében értéknek, ami a hierarchikusan fölöttes (transzcendens) szempontjából funkcionális.

⁶ Máté evangéliumában (5:48) egyértelmű a megfogalmazás: „Legyetek azért ti tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes” – vagyis a Rész szellemi értelemben tartalmazza az „Egészség” terjedhetőség potenciálját, aminek következtében ez a potenciál maga az érték.

Ez a példa sugallhatja, hogy az evolúció a maga szelekciós elvével és a lehetőségekbe mindenkor beterjeszkedni képes végtelen mutációs potenciállal létrehozza a maga túlélőgépezeteit. Az Egészt kizárólag a Részekből felépíthetőnek elgondolt világmodellben ez a megfeleltetés teljesen indokolt. Az ember által alkotott gépek lényegük szerint alkatrészekből összeállított szerkezetek. Az alkatrészeket az ember tervezi meg annak függvényében, hogy milyen működési célt akar megvalósítani a géppel. A gép nem érez, nem boldog, nem fáj, hanem működik, és a működésben kopik, esetleg elromlik. Ugyanakkor a működés fenntartásának biztosítására a gépezetbe beépíthetnek olyan funkciókat is, amelyek például a „fájdalmat” szimulálják bizonyos kopások esetén, megelőzendő a tönkremenetelt, valamint karbantartási folyamatot implikálva. Ilyenformán a lényegi különbség az ember alkotta gép és az élő szervezet között, hogy az élő szervezetet nem kész alkatrészekből építik össze, hanem az evolúcióban megöröklött program alapján felnöveszti önmagát, s a növekedési folyamatban keletkeznek, illetve vesznek fel funkcióképes méretüket a megfelelő alkatrészek. Előbbiek tehát személytelenül programozott kifejlésben, utóbbiak személy által vezérelt aktusban realizálódnak. Az eredmény mindkét esetben lényegileg ugyanaz: működő gépezet. Ebben a szemléleti rendben tehát az ember maga sem más, mint gép, illetőleg a gépek speciális fajtája: biológiai gép, ugyanúgy determinisztikus rendszer, mint bármelyik ember alkotta gép, melynek determinizmusa az evolúcióban meghatározott, nem pedig egy ember által alkotott szabályrendszerben. Az emberben evolutív módon kifejlődő „személy” sem egyéb, mint a biológiai gép egy funkciója, amely az evolúció automatizmusában ugyanúgy evolúciós előnyt biztosít, mint egy ember által alkotott gép esetében a fájdalom szimulációja azokkal a gépekkel szemben, amelyek ilyen működtethető funkcióval nem rendelkeznek. A „személy” fogalmához kötődő és nem egyszerűen eliminálható érték kategóriákkal szemben ebben a világmodellben a logikai következetesség megőrzése mellett csak az a paradox kijelentés fogalmazható meg, hogy az ember mint biológiai gép személytelen „személy”. Személy mivoltának nincs értéke, és nem történik értékvesztés, ha személy mivolta megszűnik. Továbbá ebben a szemléleti rendben logikailag indokolt az MI-ban a következő evolúciós lépést feltételezni, akár szervetlen alapon, akár szerves alapon fejlesztett MI-ra gondolunk. Miért is ne lehetne az értelem által a biológiai kötöttségektől felszabadított mesterséges értelem az evolúció következő fejlődési szintje? Mindebbe korlátozás nélkül beleképzelhető a biológiai és a szervetlen gép bármilyen szintézise. Ugyanakkor, ha valamely ma még elképzelhetetlenül fejlett realizációját feltételezzük is ezen az úton az evolúciónak, ahhoz is önkényes a rendszer belső logikájával nem indokolható érték kategóriát kötni. És ha keletkeztet is a rendszer önmagán belül érték kategóriát, az is csak az evolúciós automatizmus terméke, „alkatrész” a gépben. Érték kategóriák hiányában viszont a magunk részéről több figyelmet nincs okunk fordítani erre a világmodellre.⁷

⁷ Jelen kifejtés egyik célja annak bemutatása, hogy a szemlélet meghatározóan hat a keretei között létrejövő világmodellre, illetve adott világmodellben a fogalmak struktúrájának eltérő összefüggésrendszerére (struktúrájára), következésképp a fogalmak eltérő jelentésére. Ilyenformán a „személy” fogalomnak sem azonos a jelentése a három különböző világmodellben. Az eltérés ugyanakkor nem jelenti azt, hogy ne lehetne önmagában véve mindegyik világmodellben következetes a fogalomhasználat. Sőt, egyik világmodellből nézve nincs is értelme a másik fogalomhasználatát bírálni. Az egyik világmodellből kiindulva csak mindjárt a másik világmodell bírálatának van értelme, úgy és annyiban, amennyiben érvekkel alátámasztható, hogy valamely világmodell érvényesebben modellezi a valóságot a másiknál, lévén nagyobb „mozgásteret” nyit meg az ember előtt. (A „mozgásteret” kifejezést nem vagy nem feltétlen fizikai értelemben véve.) A fentiekben a „személy” fogalmat a Rész(ek)ből felépülő Egész

5. Az Egész mint kiindulópont problematikája

Az Egészen belül értelmezett Részek világmodelljét ebben a dolgozatban csak vázlatosan érintjük. Egyrészt néhány vallásnak, illetve teológiaiak tekinthető reprezentáció bőséggel illusztrálja akár a következetes, akár a zsákutcák gondolati pályáit, melyekhez képest lehetséges lenne ugyan más realizációkat megfogalmazni, azonban két jellegzetes verzió kívül nem ígérkezik lényegi megoldás, ezek viszont értékelhető eredményre nem vezetnek. Az egyik esetben a Rész (ember) önmagát mint megtapasztalt univerzumot vetíti az Egész fogalmára, következésképpen az Egészt lekorlátozva merevedik be önmaga dogmába leképezett változatába. A másik esetben a Rész szembenéz saját korlátozottságával, az Egészen belüli koordinátlanságával, s – mint bűnös vagy értésre képtelen – elidegenedik önmagától. Mindazonáltal akár dogma, akár idegen, a működtető *készítés* nem emergens rendszerkövetkezmény, nem csupán létezését fenntartó automatizmus, vagyis ebben a világmodellben az ember nem biológiai gép. Érték benne az Egésztől megörökölt *készítés*, melynek magasrendű működéseként fogható fel az ember mint személy. A modellnek a teremtett, vagyis végletes és változhatatlan törvényekben megjelenő statikussága azonban összeegyeztethetetlen a megtapasztalható világnak az egy emberöltőnél hosszabb időszakokban megnyilvánuló változási dinamikájával.

6. A Részben megnyilvánuló Egész

Minden Rész Teljesség, melyben a *készítés* az Egész önkifejtési, önrealizációs, manifesztációs szándéka. A *készítés* alapmotívuma az a nyugalanság, amelyet a Rész mivolt jelent, mely örökös *készítés* az Egésszé válás lehetőségének felkutatására. Mindazonáltal minden Rész potencialitásként magába foglalja az Egészt mint artikulálatlan információ, amelynek a Rész teljes létezése artikulációs kísérlete – maga a manifesztáció.⁸

A manifeszt Rész, mely önmagában Teljesség (teljes univerzum), különös világban találja magát, ahol rajta kívül megszámlálhatatlanul sok (potenciálisan végtelen) önmagában vett teljes univerzum létezik – ha és amennyiben ezeket észleli. Mindazonáltal a Teljesség (teljes univerzum) önmagában való. Adott önmagában való létezése, és ebben önmagán kívül nem jelenik meg semmi, mígnem a manifesztációban elkülönülve – következésképpen megkülönböztetve önmagát – mástól megtudja, hogy van. Azonban csak a másikkal viszonyítva van. A másik nélkül nincs. Ezért sem az a megközelítés nem érvényes, amelyik az emberből (mint egyénből) vezeti le a társadalmat, sem az, amelyik a társadalomból

modelljében vizsgáltuk, mely modell legközvetlenebbül a materialista, evolucionista interpretációkban képeződik le. Ez a kifejtés is lehet önmagában következetes (lásd a szerkesztői állásfoglalást), és logikailag egyetérthetünk azokkal a megközelítésekkel, amelyek a „személy” fogalmat a történelmi ember önképviselési képességének megjelenéséhez kötik. Ugyanakkor nem látjuk okát ezt a modellt a többi modellhez képest preferálni, és nagyon is lényeges a modellekből következő személyfogalmakhoz köthető értékkategóriák megkülönböztetése – amint az a továbbiakban látható lesz –, mivel éppen az indokoltan használatba vehető értékkategóriák dönthetik el az MI-hoz kialakítható elvi viszonyunkat.

⁸ A Rész manifesztációi rendszerbe foglalhatók, s egy leképezésük a biológiai rendszertan. Ebben a rendszerben megfelelő rendezési elv a strukturális összetettség. A strukturális összetettség szerinti rendszer lineáris időtengelyre vetítése (mely az evolúció gondolatához vezet) azonban önkényes, és tartalmaz anomáliákat – jöllehet a strukturális összetettség mértéke is kérdéses, nem beszélve a hiányzó átmeneti fajokról.

az egyént (individuumot), mert az ember csak társadalmi lényként létezik. Az ember manifesztálódott Részként, aki magába foglalja az artikulálatlan Egészt, tudja, hogy van, mindenekelőtt ő magának van mint individuum, azonban önmagát is csak annyira látja és annyira birtokolja, amennyire látja a másik individuumot. Az individuum a mindenkor beágyazott létezési feltételek lehetőségei szerint, a saját szellemi energiáival tágított mozgástérben törekszik önmaga reprezentációjának kiterjesztésére legalább addig a szintig, amely még nem hat vissza negatívan saját létezésére. Árad és apad.

7. Az individuum⁹

Az „individuum” szót olyan absztrakt értelemben használjuk, amilyenben a valós életben soha nem érvényes egyetlen emberre sem. Mégpedig a kifejezés szokásos, illetve jelzői formájában (individuális/individualista) hordozott – kissé negatív – együttes jelentésével, jóllehet esetünkben semmilyen érték kategória hozzá kapcsolt alkalmazása nem releváns. Összességében tehát *a minden többitől megkülönböztethető önazonos egyed, aki kitüntetetten önmagára irányul, úgy, amilyen elgondolásból mindenki mást kirekeszt, avagy szívesen kirekesztene. Önmaga totalitásának akarata és hite, vektor, maga az absztrakt, belső készlet.*

A fogalom ilyen értelmezése azért absztrakció, mert még akkor sem lehetséges tiszta megjelenése, ha az egyed lakatlan szigetre vetődik, ahol alkalma sincs más (emberi) létezésekkel érintkezni, hiszen azt, ahogyan önmagára gondol, mindig elementárisan befolyásolják annak a viszonyrendszernek az emlékei, amelyben önmagát más emberekkel együtt, azoktól eltérően tapasztalta meg, de ilyen emlékek hiányában is meghatározó a más létezők viszonyrendszerében történő önmegtapasztalás.

Az élet az individuum realizációját jelenti, holott az individuum konkrét fogalmakkal megragadhatatlan, értelmezhetetlen, végtelenül sok ízzel és árnyalattal, amelyek végül egészen bizonytalan körvonalakkal egy életpályában mégis felrajzolódnak, úgy, ahogyan rendkívüli töredékességében megtalálja a maga értelmezhetőségét a személy pl. egy asztalos életpályájában, ha azonosulni tud azokkal a szerepekkel, és valamelyest önkifejezőként élheti meg azokat az eredményeket, amelyekre egy asztalos életpályájában egyáltalán mód van.

⁹ Az individuum fogalma a három világmodellben természetesen más jelentést hordoz. A Rész(ek)ből épülő Egész modelljében indokolt lehet az „individuum”, „személy”, „személyiség”, „egyed” (stb.) fogalom szinonimaként történő kezelése, amint azt a kötet bevezető tanulmánya tárgyalja. Az eddigi kifejtésből következően azonban a kielégítő árnyalású tárgyalásra a Részben meglévő Egész modelljét tartjuk legalkalmasabbnak. Ebben a modellben pedig ugyan szorosan összefüggnek, de korántsem szinonimák a feljebb akként aposztrofált fogalmak, másrészt, mivel minden Rész potencialitásként tartalmazza az Egészt, minden ember kortól és történelemtől függetlenül egyben individuum, s ennek az individuumnak a történelmi folyamatokban megvalósuló egyre nagyobb térnyerése az individualizáció.

8. A társadalom¹⁰ mint entitás

Nem elveszve a „társadalom” fogalmának különböző szaktudományok szerinti definíciójában, alább a köznapi értelemben használjuk, úgymint bármilyen *elv alapján összetartozónak tekinthető embercsoport*.

A társadalom létezésének éppen az az oka, amiért az individuum fent meghatározott fogalma tisztán absztrakció: ember önmagában nincs. Nem létezhet. Még hozzá nemcsak fizikai értelemben nincs, és nem létezhet, hanem metafizikai értelemben sem. Az az ember, akit ma ismerünk, minden létezési problematikájával együtt csak más emberekkel kölcsönhatásban gondolható el. Ettől a környezeti beágyazódástól megfosztva nem értelmezhető olyan létezési problematikája sem, amely megfelelő motivációt jelenthetne evilági életének, következésképp elveszítené értelmezhetőségét a létezése, amint a gyakorlatban az önmagában való ember nem is életképes. Ilyen módon az individuum absztrakt fogalmának bevezetése csupán a „személy” és a „társadalom” fogalom kölcsönös feltételezettségének egyértelmű artikulációjában nyer funkciót.

Mindazonáltal a társadalmat az individuum konstruálja, hogy magának reális létezési teret alkosson. Különös módon azonban – bár a társadalmat az individuum konstruálja – a társadalom mint entitás önálló létezési törvényekkel rendelkezik, melyek nem mindegyike fölött képes az individuum befolyással bírni, sőt, bizonyos törvényeknek az individuum szükségszerűen kényszerül alávetni magát, ha egyáltalán élni akar.

8.a. A társadalom – mint entitás – „életösztöne”

A társadalom létezését az individuum konstruálja, és a létező társadalmat az individuum működteti. Az individuum számára létezési teret jelentő társadalmat az individuum szükségszerűen csak olyan létezési törvényekkel konstruálhat, mely létezési törvények felülírják az individuum létezési törvényeit. Valamely individuum létezési törvénye nem írhatja felül a társadalom létezési törvényét ahhoz, hogy a társadalom az individuumok összességének létezési tereként funkcióba léphessen.

Az individuum magára vonatkoztatva mindenkor kényszerként éli meg a társadalom létezési törvényeit, s amennyiben lehetősége nyílik rá, lázad ellene. A társadalom létezésének valós törvényei a társadalom önvédelmi reakcióinak és az individuum lázadásának dinamikus egyensúlyában folyamatosan alakulnak.

Ha az individuum lázadása végérvényesen felülkerekedik a társadalom létezési törvényén, a társadalom – mint az individuum létezési tere – megszűnik. A korábban hozzá tartozó individuumok elpusztulnak vagy más társadalomhoz csatlakoznak.

¹⁰ Miután a 6. ponttól a harmadikként meghatározott világmodell értelmezése és kifejtése került előtérbe, az alábbiakban a „társadalom” és a „személy” fogalomnak is ebben a világmodellben értelmezhető jelentése a meghatározó.

8.b. A társadalom – mint entitás – szervei

A társadalomnak ugyanúgy megvannak az életfunkciókat biztosító szervei, mint bármely élő szervezetnek. A társadalom szerveit az individuum konstruálja, s intézményekben manifesztálja.

- Fej: irányító főhatalom (vének tanácsa, király, országgyűlés stb.)
- Önvédelmi, önervényesítési szerv: katonaság, belső rendvédelem
- Immunrendszer (egészségmegőrzés): jog, előítélet (az előítélet mint a kultúra legnagyobb közös osztója a társadalom öntisztulásának egyik legfontosabb szerve; ez a tény mit sem mond az előítélet igazságtartalmáról; a létezési feltételek megváltozása eliminálhatja valamely előítélet-rendszer funkcionális érvényét)
- Individuumok létezési koordinációja
- Aktivitások koordinációja
- Szellemi koordináció: tudásreprezentáció, oktatás
- Anyagi javak előállításának koordinációja
- Szociális koordináció
- Javak újraelosztási koordinációja

(A teljesség igénye nélkül.)

8.c. A társadalom – mint entitás – tudata (önreflexió)

A társadalom tudata a kultúrában képeződik le, mely soha nem az individuum produktuma, és soha nem az individuum birtoka, hanem absztrakt módon a társadalom produktuma és a társadalom birtoka.

Az individuum önreflexiójának időmértéke a saját élet, még akkor is, ha az individuumnak van lehetősége aktivitással vagy utódokkal a saját életen túl is önmagát az időben reprezentálni.

A társadalom önreflexiójának időmértéke végtelen, és nem kötődik az individuum időmértékéhez. Sőt, a társadalom valóságának éppen lényege a benne értelmezhető individuumok ideiglenessége, fluktuációja. Továbbmenve, amiként az individuumnak igénye látni a „mában” azt a körülményrendszert, amely megelőlegezi számára a „holnap” realitását, a társadalmi „holnap” realitása a mindenkori következő generációban, vagyis a gyermekben van meg. Csak az a társadalom életképes, amelyik konstrukciójában az „életöszön” elemi működéseként tudatosan a következő generációra, vagyis a gyermekekre fókuszál.

9. A személy¹¹

A személy az individuum realitása a társadalomban. Az individuum potencialitás. A személy van. A személy maga az ember, illetőleg a létező személyek összességének tartalma az emberfogalom tartalma.

A személy tudata a társadalom önreflexiójába ágyazott, jóllehet – mint individuum – a társadalmon belüli önértelmezési és cselekvőképességi határait folyamatosan feszegeti, és dolga is feszegetni. Ezzel járul hozzá annak a társadalmi dinamikának a megőrzéséhez, amely szintén része a társadalom életképességének, szemben azzal, hogy egyébként a társadalom eredendően konzervatív, mely tulajdonsága a környezeti tényezők változása mellett éppen pusztulásának forrása is lehet.

10. Individualizáció¹²

Általában elmondható, hogy az individuum absztrakt motivációs rendszere egyidős az emberrel, ez maga a *készítés*, akkor is, ha nem feltétlen tudatos. Mindig elsődlegesen önmagára irányul, akkor is, ha aktivitásának tárgya rajta kívüli, akkor is, ha látszólag komplexusok és fenntartások nélkül oldódik fel abban, amit társadalomnak nevezünk, hiszen ezt is kizárólag önmaga létezésének fenntartása érdekében teszi. Sőt, amennyiben a környezeti feltételek diktátumai mást nem tesznek lehetővé, „gondja sincs magára”, vagyis gondolkozásának tárgyaként meg sem jelenik önmaga, nem foglalkozik önmaga értelmezésével. Ezzel szemben, ha a környezeti feltételek szorítása lazul, az individuumnak egyre inkább feltűnik saját háttérbe szorítottságának fájdalma, mindinkább foglalkozik önértelmezéssel, s elkezd keresni a réseket, amelyeken át módja van önmagát előtérbe tolni. Az individuum ilyen mozgása (árad/apad) úgy személyek történetében, mint a történelemben lekövethető.

A technika vagy a technológia lassú és folyamatos vagy ugrásszerű fejlődési periódusainak következménye mindenkor az emberi aktivitás eltartóképességének növekedése volt. Az eltartóképesség növekedése két irányba hatott:

- a népesség növekedett;
- a társadalom egyre nagyobb hányada vált a konkrét javak előállításának munkái alól kivonhatóvá, s foglalkozhatott elméleti munkával vagy művészetekkel.

Ez a jelenség a XX. század közepéig az euroatlanti kultúrában bizonyos egyensúlyi feltételek mellett zajlott. Egyensúly alatt értendő, hogy a folyamatosan bővülő elméleti munka számára a társadalom egyben jó felvevőpiac is volt, s a társadalmi ráfordítás, amely finanszírozta az elméleti munkát, pozitív visszacsatolást jelentett, mivel hatékonyan támogatta az emberi aktivitás eltartóképességének további növekedését. Ugyanígy, a folyamatosan bővülő

¹¹ Az itt kifejtett „személy” fogalom szintén a harmadikként bevezetett világmodell tartozéka, s mint ilyen nem vitatja az első vagy a második világmodellben érvényes „személy” fogalom tartalmát.

¹² Az „individualizáció” – már a feljebb bevezetett „individuum” fogalom jelentése miatt is – más értelmezésben kerül itt használatba, mint a bevezető tanulmányban, amely mint a „személy” fogalomhoz kötött, alapvetően pozitív fejlődési ívet azonosítja. A jelen kifejtésben viszont értékeslegesen kategória, mely az „individuumnak” mint a személyfogalom időfüggetlenül létező összetevőjének időbeli kiterjedését vagy visszahúzódását képezi le.

művészeti piac valós emberi igényeket elégített ki – meg sem engedhette magának a piac által diktált igényektől való elszakadást, mert az éhhalálhoz vezetett volna.

Ez az egyensúlyi állapot azonban a XX. század közepétől fokozatosan megbomlott. A társadalmi eltartóképesség további növekedése megengedte úgy az elméleti munkák végzőinek, mint a művészek egyre jelentősebb hányadának, hogy a piaccal szemben önállósítsák magukat, illetve megjelent egy azóta is növekvő réteg, amelyik sem nem vesz részt a javak előállításában, sem nem végez elméleti munkát, sem nem művész, hanem csak eltartott. A piactól (tehát az „elméleti piactól” és a „művészeti piactól”) elszakadtak, valamint az „eltartottak” lényegében kivonulnak a társadalmi kommunikációból. Belső világba visszahúzódás ez sokkal inkább, mint valós alkotó tevékenység, amely általában nemcsak nem keres kommunikációs lehetőséget a számára külső világgal, hanem nem is kommunikálható egyedisége, illetve a közös tapasztalati bázis hiánya miatt. Ez a fajta öncélúság még fokozottabban elmondható a tisztán „eltartottakról”, akik életvitelében az élvezeti faktoron vagy a függőségeken kívül domináns motívum nemigen kimutatható.

A társadalmi kötöttségek ellen lázadó individuum az olyannyira áhított „szabadság” elnyerésével elveszíteni látszik életképességét. Az életben maradásért folytatott kényszerű küzdelem a társadalom legszélesebb körei számára diktált életcélt, emberi tartást, erkölcsöt, kozmikus koordinációt. Az ingyen kapott élet viszont a tömegeket viszonyítási pontok nélküli individuális lebegés irányába tolja, súlyos társadalmi következményekkel. Jellegében a legsúlyosabb és méreteit tekintve a legelterjedtebb a jelenség a leggazdagabb, s ilyenformán a legnagyobb eltartóképességgel rendelkező országokban. Felszíni megnyilvánulásként azonosíthatók a különböző függőségek, mint a drog- és alkoholfüggőség, a játékfüggőség, a táplálkozási zavarok és függőségek, a társadalmi beilleszkedési zavarok, a kilátástalanság frusztrációjának levezetésére alkalmazott erőszak előtérbe kerülése egészen a tömeggyilkosságig, a párválasztási, illetve párkapcsolat-kezdeményezési képtelenség, az általános párkapcsolati bizonytalanság és a párkapcsolati elköteleződés hiánya, a drasztikusan alacsony születésszám vagy éppen a válások magas aránya, de eleven *marker* a mindennemű életelv hiánya és ugyanígy a mindenféle alapot nélkülöző ezoterikus tanok és irányzatok térnyerése.

A fenti, történelmi léptékű folyamatban a technika/technológia kiveszi az ember kezéből saját létezési problematikáját, következményként az individuum és a társadalom egyébként is paradox viszonya átsúlyozódik az individuum virtualizálódásának irányába. Az individuumnak nincs szüksége többé társadalomra, mert eltartja a mesterséges intelligencia. Elméletileg ütött az individuum teljes szabadságának órája. Ezen a ponton jelenik meg valós súlyában a személy és a társadalom viszonyának paradoxona, mert a korlátlan szabadságra törő individuum számára csak a virtualitás marad, melyben elmerülve a társadalmat megszüntetve egyben megszünteti a személyt.

11. Mesterséges intelligencia

Az MI olyan társadalomban, amelyik létezési problematikáját technológiai problematikára képezi le, törvényszerűen megjelenik. A technológiában először megjelennek az egyszerű gépek, azután a makroszkopikus alkatrészekből összetett gépek, azután az összetett gépek vezérlése, azután a vezérlés automatizálása, majd az automatizálásban az egyre

bonyolultabb döntési megoldások támogatása mindenképpen az emberi intelligencia szimulációjához vezet. Mivel a technológiai ív a gépektől indul – melyek eredeti formái alatt mechanikus, determinisztikus egységet értünk –, és jelenleg az MI mai formáiban végződik, melyek fizikai hordozói nem mechanikus szerkezetek, jóllehet gépekként aposztrofáljuk (lásd számítógép/szoftver), szükséges a „gép” fogalom absztrakt kiterjesztése.¹³ Az eddigiek alapján ez nem is tűnik nehéz feladatnak: *gép az a meghatározott környezeti feltételek között önazonos működést végző szerkezeti egység, amely nem rendelkezik saját absztrakt, belső készlettel, vagyis működése az emberi készletés következménye.*

Mindenekelőtt lényeges megállapítani, hogy a jelenleg meglévő MI gyűjtőnév alá tartozó megoldások a fent meghatározott „gép” kategóriába tartoznak, vagyis nincs saját készletük. Ugyanakkor lehetséges a jelenleg rendelkezésre álló technológiákkal és módszerekkel a készletés bizonyos mértékű szimulációja. Továbbá a technológiai fejlődés nyilvánvalóan lehetővé fogja tenni a készletés egyre fejlettebb szimulációit. Azonban bármely fejlett szimuláció nem változtathat azon a tényen, hogy a készletés eredeti és legfontosabb tulajdonsága, hogy „saját”. Az embernek a saját készletés által minden más emberétől eltérő, önazonos létezési koncepciója van. A gépnek ilyenje soha nem lesz.

Az MI a három absztrakt világmodellből csak a Részekből felépített Egész esetében bír jelentőséggel – úgymint az evolúció esetlegesen következő strukturális szintje. Ebben a modellben valóban funkcionális, valóban továbblépés egy olyan irányba, amely ebben a modellben – amelyben az ember sem egyéb biológiai gépnél – egyáltalán lehetséges. A másik két modellben az MI kizárólag melléktermékként fogható fel, amely csak olyan részproblémák megoldására alkalmas, melyeket a kultúrában az ember azzal hoz létre, hogy nem közvetlenül a valós létproblematikára összpontosít. Azonban az MI – mint melléktermék – alkalmas a valós létproblematika megoldási kísérleteinek eltérítésére, a személy virtualizálására, a készletés eliminálására.

¹³ A mechanikus gép szerkezeti egységében makroszkopikus részelemek vezérelt mozgatása történik. Az elektronikus megoldásokban a szerkezeti egységen belüli mikroszkopikus, illetőleg elemi részecskék vezérelt mozgatása történik.